YHTEISÖT JA SUUNNITTELU HAJA-ASUTUSALUEIDEN ILMASTOVIISAUDEN AVAIMINA

Joensuun maaseutuareenan muutospolut ja viestit

Jani Lukkarinen
Fanny Groundstroem
David Lazarevic
Satu Lähteenoja
Kati Pitkänen

RAPORTTI 2/2023
Decarbon-Home

Maaseutuareenan pääviestit

Asukkaiden ilmastotyötä tukevan rahoituksen ja taloudellisen **ohjauksen periaatteiden on oltava nykyistä joustavampia ja teknologianeutraaleja**. Esimerkiksi kotitalousvähennyksen on ulotuttava asennusten lisäksi myös konsultti- ja suunnittelutyöhön.

Taloudellisen **tukijärjestelmän oikeudenmukaisuutta** täytyy parantaa mahdollistamalla porrastettuja avustuksia, jotka paremmin kohdentuvat vähävaraisille ja lisäävät järjestelmän suojaavuutta.

Aktiivisella **maankäytön ohjauksella** voidaan laatia edellytyksiä energiayhteisöille parantamalla esimerkiksi aurinkoenergian tuotantomahdollisuuksia.

Kuntien ilmastosuunnitelmat ovat keino vahvistaa verkostoja ja vuoropuhelua kunnan eri toimijoiden kesken sekä jakaa eri kuntien kokemuksia onnistuneista (sekä epäonnistuneista) ratkaisuista.

Asukkaiden **energialukutaitoon** on panostettava! Erityisesti nuorille tarvitaan foorumeja oppia uusia energiataitoja.

Yhteishankinnat ovat konkreettinen keino vauhdittaa maaseudun kotitalouksien ilmastoviisautta. Yhteishankintoja voivat edistää esimerkiksi maakunnan liitto, ammattikorkeakoulut ja alueen yhdistykset.

VISIO

Energiatehokkuus, vähähiilinen energiantuotanto, luonnonvarojen kestävä käyttö ja yhteisöllisyys ovat nivoutuneet yhteen maaseudun asumisen kannalta ja ovat elämän kulmakiviä. Maaseudun asukkaiden ja yhteisöjen mahdollisuudet hallita omaa energiantuotantoaan ja -kulutustaan sekä oma että yhteisöjen omavaraisuus on lisääntynyt. Poliittinen ohjaus varmistaa oikeudenmukaisen osallistumisen energiamurroksen toimeenpanoon.

MUUTOSTAVOITTEET

Energiatehokkuuden kokonaisuus muodostuu energiatehokkaista rakennuksista, järkevästä ja tarkoituksenmukaisesta energiankäytöstä, puhtaasta lähellä tuotetusta energiasta sekä ekologisten, läheltä saatavilla olevien rakennusmateriaalien käytöstä.

Siirtymää tukevat instrumentit ottavat huomioon erilaiset tilanteet reilulla ja oikeudenmukaisella tavalla. Tuet kohdistuvat niitä tarvitseville.

Kestävän kehityksen mukainen asuminen vähentää kasvihuonekaasupäästöjä ja ympäristövaikutuksia sekä parantaa elämänlaatua maaseutuyhteisöissä.

Kuvat

s. 3 Jussi Leppänen
s. 4 Riku Lumiaro
s. 6 Päivi Tahvanainen
s. 9 Kai Widell
s. 10 Riku Lumiaro

Murrosareena, mitä ja miksi?

Haja-asutusalueet vaativat erityistä huomiota ilmastopolitiikassa, koska monet asumisen, remontoinnin ja energiantuotannon ratkaisut eivät lähde liikkeelle markkinavetoisesti. Tarvitaan politiikan tukea ja kansalaisten toimintaa.

Tutustu muutospolkuihin tarkemmin täällä!

Joensuun kylät tarjoavat kiinnostavan kontekstin erilaisille haja-asutusalueen ilmastokysymyksille. Kylien historia esimerkiksi maatalouden tai teollisuuden parissa, kuten myös sijainti ja liikenneyhteydet, vaikuttavat niiden kehitykseen.

Decarbon-Home-hanke järjesti keväällä 2023 murrosareenan, jossa joukko eritaustaisia paikallisia olosuhteita, ilmastokestävän asumisen haasteita ja oikeudenmukaisuuskysymyksiä tuntevia henkilöitä rakensi ilmastoviisaan asumisen muutospolkuja. Murrosareena on hyödyllinen menetelmä systeemisten haasteiden jäsentämiseen ja sitä kautta tarkempien hankkeiden, kokeilujen ja politiikkatoimien tunnistamiseen.

Areenan tuottamat muutospolut on esitelty seuraavilla sivuilla.

Muutospolku 1: Oikeudenmukainen ohjaus

1.

"Ketään ei jätetä" energia- ja ilmastopolitiikassa. Tarvitaan selkeät periaatteet, joilla sekä politiikan että talouden kannustimet auttavat kansalaisia tekemään järkeviä ja paikalliset olosuhteet huomioivia päätöksiä.

2.

Isot energiapolitiikan linjaukset: Ohjaus laahaa usein perässä kehittyvän teknologian avaamista mahdollisuuksista. Hallituksen on linjattava energiapolitiikan pitkistä linjoista myös haja-asutusalueita koskien. Oikeudenmukaisen ja ennakoitavan politiikan kannalta nykyinen päätöksenteko on liian hajautunutta ja pirstaleista.

3.

Rahoitus liikkeelle kohdennetusti! EU:n alue- ja rakennepolitiikan rahoituskausi (2021-2027) tarjoaa hyvät edellytykset hankkeiden kohdistamiseksi ilmastoviisauteen ja yhteisöjen tukemiseen. Julkisen rahoituksen rinnalla tarvitaan vihreitä lainoja ja haja-asutusalueiden kotitalouksille kohdentuvaa rahoitusta.

4.

Tarkoituksenmukaiset ohjauskeinot käyttöön: Oikeudenmukaista ilmastoviisasta asumista voidaan tukea esimerkiksi vähävaraisille kohdistetulla energiatuella, arvonlisäveron muuttamisella ilmastoviisautta tukevaksi, kotitalousvähennyksen kohdentamisella sekä aravalainajärjestelmän kehittämisellä.

5.

Omavaraisuusohjelma tukemaan alueiden ominaispiirteet huomioivaa energiajärjestelmän kehitystyötä. Tärkeää on tunnistaa alueiden erot esimerkiksi sähköverkon tilassa ja toimijoiden valmiudessa omaan energiantuotantoon. Osallisuuden lisäämiseksi tarvitaan paikallista kuulemista.

"Suojaava ja kiihdyttävä sääntely"

Ilmastosääntelyn on luotava ympäristö, jossa huomioidaan ilmastopolitiikan kaksi puolta: yhtäältä kiihdytetään kestäviä energiaratkaisuja ja toisaalta suojataan haavoittuvassa asemassa olevia kotitalouksia.

Muutospolku 2: Maankäytön merkitys

1. **Uusiutuvan energian potentiaalit:** Alueellisesti tarvitaan lisää tietoa eri uusiutuvan energian muotojen potentiaaleista ja mahdollisuuksista niiden jalkauttamiseen. Bioenergian ja biokaasun osalta selvityksiä on paljon, mutta kehittyvät teknologiat ja sääntely muuttavat tilannetta. Etenkin aurinkoenergian mahdollisuudet asukkaiden yhteisöille ja yrityksille voivat olla merkittäviä.

2. **Kuntien ilmastosuunnitelmien merkitys** tulee jatkossa korostumaan ilmastotoimien suunnittelussa. Tärkeää on luoda edellytyksiä kuntalaisten osallistumiselle ja kuulemiselle, jotta kuntalaiset ovat vahvasti mukana ilmastosuunnitelmien toimeenpanossa.

3. **Maankäyttövarauksia** tarvitaan uusiutuvan energian hankkeille (tuulivoima, aurinko) ja yhteisöenergian pilotoinnille haja-asutusalueiden kontekstissa. Myös ruuantuotannosta poistuvilla pelloilla voi olla rooli biokaasun tuotannossa esimerkiksi kosteikkoviljelyn menetelmillä. Luomalla edellytyksiä kestävälle energiantuotannolle luodaan näkyvyyttä ratkaisuille ja voidaan kannustaa uutta toimintaa. Pohjois-Karjalassa on käynnissä maakuntakaava 2040:n kakkosvaihe, jossa käsitellään energia- ja maisemakysymyksiä.

4. **Vahvempi ilmastonäkökulma maankäytön periaatteissa:** Kaikissa maankäytön periaatteissa on annettava nykyistä enemmän arvoa olemassa olevalle infrastruktuurille, kuten teille ja sähköverkoille, jotta elinkaarikustannukset pysyvät hallittavina. Kutistuvilla haja-asutusalueilla on erityisen tärkeää hyödyntää ja kehittää vanhaa uuden rakentamisen sijaan. Oikeudenmukaisuuden näkökulmasta on myös haaste, mikäli energiainvestoinnit ylittävät verkon kantokyvyn.

Uusiutuvan energian kokeilualueet

Haja-asutusalueen kestävät energiaratkaisut ovat myös tulevaisuudessa entistä hajautuneempia. Paikallisen potentiaalin selvittäminen ja liikkeelle saattaminen edellyttää myös kokeiluja esimerkiksi aurinko- ja tuulivoiman sekä biokaasun tuotannon, siirron ja jakelun ympärillä. Tämä luo pohjaa paikallisille energiayhteisöille.

Muutospolku 3: Yhteisön voima!

1. **Jalkautuvaa energianeuvontaa** tarvitaan kylien ja haja-asutusalueiden kontekstissa, joten yksilöneuvonnan resurssi on turvattava jatkossakin. On tärkeää, että puolueeton neuvonta tavoittaa syrjäseutujen asukkaat, jotta yhteisöt pystyvät paremmin hyötymään jatkuvasti karttuvasta energiatiedosta. Kehitetään myös keinoja, joilla erilaiset avun tarvitsijat löytävät energianeuvonnan piiriin.

2. **Aktivoidaan kylien energia- ja ilmastotieto** esimerkiksi avointen ovien päivillä, kokemustiedon tuomisella esiin ja paikallisten energianeuvojien kouluttamisella. Yhteisön hiljainen tieto yhdistettynä kehittyvään energiaosaamiseen lisää muutoskestävyyttä ja riippumattomuutta energiajärjestelmän riskeistä.

3. **Yhteisötaitojen säilyttäminen ja oppiminen** on tärkeä näkökulma myös uusiutuvan energian yhteisöjen kehittämisessä. Yhteisöissä on pystyttävä kunnioittamaan erilaisia tarpeita ja lähtökohtia, samoin siedettävä ja hallittava konflikteja. Siksi myös yhteisötaitoja on keskeistä oppia, mikäli ilmastoviisasta asumista lähestytään yhteisöistä käsin.

4. **Osuuskuntaperinteistä oppeja** myös uusiutuvan energian uudenlaisten yhteisöjen luomiseen. Suomessa on vahva osuuskuntaperinne ja varsinkin maaseudun lämmöntuotannossa osuuskunnat ovat olleet menestyksekkäitä. Myös Pohjois-Karjalassa toimii lukuisia lämpöosuuskuntia, jotka pystyvät laajentamaan biokaasun ja uusiutuvan sähkön tuotantoon. On aika hyödyntää osuuskuntien mahdollisuuksia päästöttömän energiajärjestelmän perustana.

5. **Vipuvoimaa yhteishankinnoilla** yhteisöjen energiatoimiin. Maakunnan liitolla on hyviä kokemuksia aiempien hankkeiden toteutuksesta. Yhteishankinnat ovat hyvin konkreettinen keino tuoda ratkaisuja kylien kontekstiin ja lisätä osaamista ilmasto-viisauden ympärillä. Ne kuitenkin edellyttävät fasilitaattoria ja tarkkaa tarpeiden tunnistamista.

Yhteishankinnat

Kylien ja yhteisöjen yhteishankinnoilla on mahdollisuus konkreettisten energia- ja ilmastotoimien jalkauttamiseen. Esimerkiksi aurinkopaneelien yhteishankinnoista on jo kertynyt hyviä kokemuksia, mutta nyt olisi mahdollisuus tuoda yhteishankinnat ja jakamistalouden ratkaisut energiayhteisöjen edistämiseen haja-asutusalueiden yhteisöistä käsin.

Muutospolku 4: Energialukutaito

1. **Asukkaiden energiatiedon jakaminen** on nostettu esiin energiakriisin myötä esimerkiksi kevään 2023 Arkihukka-kampanjassa. Tarvitaan paikkoja, joissa hyvistä arjen energiavinkeistä voidaan oppia sekä lähiyhteisöissä että verkon yli. Kokemusperäinen tieto on tarttuvaa ja helpommin lähestyttävää kuin abstrakti laskennallinen ymmärrys energiasta.

2. **Kirjastot energiatiedon jakamisessa:** Aktiivisena julkisena tilana kirjastoilla voisi olla selvästi nykyistä vahvempi rooli energialukutaidon kehittämisessä ja niissä voitaisiin jakaa nykyistä enemmän energianeuvontaa ja -materiaaleja. Kirjastot toimivat yhteisöllisen kohtaamisen paikkoina, mutta myös esimerkiksi energiankulutuksen mittaamisen laitteiden lainaamisen keskuksina. Tärkeää on, että myös energiaa koskeva tieto tulee vastaan reiteillä, joita asukkaat kulkevat muutenkin.

3. **Digitaalisuus läpileikkaa energiatietoa** ja sen mahdollisuudet on tärkeää hyödyntää eri asukasryhmien tavoittamisessa. Esimerkiksi nuorille voivat pelillistetyt lähestymistavat ja energia-appit olla tehokkain keino energialukutaidon lisäämisessä. Pienillä keinoilla voidaan tehdä näkyväksi ja tunnetasolla käsiteltäväksi oman energia- ja materiaalijalanjäljen merkitys. Saavutettavuus on tärkeää huomioida kaikessa digihuumassa.

4. **Kampanjat energiatiedon parantamiseksi!** Astetta alemmas -kampanja on osoittanut, että ilmastoviisas arki kiinnostaa aidosti ihmisiä, yrityksiä ja yhteisöjä, kun viestit ovat riittävän pitkälle jalostettuja ja ajoitus on oikea. Moniin muihin teemoihin (esim. paloturvallisuus) liittyy aktiivista ja tehokasta kampanjointia, joka olisi hyvä ottaa myös energialukutaidon lisäämisen malliksi.

Energialukutaidon pelillistäminen

Energialukutaito nähtiin hyvänä nimityksenä arjessa korostuvien ilmasto- ja energiakäytäntöjen kokonaisuudelle. Uusien energiataitojen oppiminen ei kuitenkaan ole helppoa, vaikka energiaan liittyvät kysymykset ovat yhä kiinteämpi osa teknistyvää arkea. Energialukutaidon pelillistäminen voi olla keino, jolla erilaisten haasteiden ja havainnollistavien tehtävien avulla omaksutaan aktiivisen energiakansalaisen rooli.

Muutospolku 5: Uudet teknologiat

Taloteknisillä ratkaisuilla saadaan nopeita energia- ja ilmastosäästöjä. Ratkaisuissa on myös paljon kehitettävää niin energiaremonttien tyyppiratkaisujen, kulutuksen optimoinnin kuin vanhojen rakenteiden korvaamisenkin alueilla. Vanhan korjaaminen on tehokkain keino tuottaa ilmastoviisasta ympäristöä. Rakennuskantaan tarvitaan ratkaisuja, joilla jo asennetuista järjestelmistä saadaan säästöjä.

Digitaaliset energiayhteisöt. Jatkossa energiayhteisöjen toiminta voi olla alueellisesti myös entistä hajautuneempaa. Haja-asutusalueen pienenergiantuotantoon voivat osallistua myös kaupunkikeskustojen asukkaat. Yhteisöenergian pelisääntöjen ja esimerkiksi energiaverkon hallinnan suhteen on jatkettava keskusteluja.

1.

2.

3.

4.

Puunpolton kulttuurinen murros. Puunpoltto on tärkeä energia-omavaraisuuden muoto maaseudulla. Polttopuun tuottama lämpö myös koetaan omaksi. Puhtaan puun pienpolton taitoja on tärkeää vaalia ja tuoda myös uutta teknologiaa sen tueksi.

Uusiutuvan energian yhteisöjä tukevaa sääntelyä on viime vuosina otettu käyttöön Suomessa. Pientuotannon sähkön myymistä verkkoon on helpotettu ja paikallisille energiayhteisöille on luotu edellytyksiä. Yhteisöt voivat jatkossa ottaa vahvemman roolin esimerkiksi aurinkosähkön tai tuulivoiman tuotannossa.

Puhdas puun pienpoltto

Puunpoltto on haastava aihe ilmastokestävässä arjessa. Puu tuottaa lämpöä, omavaraisuutta ja muutoskestävyyttä lämmittäjän arkeen. Samalla toimimattomat polton käytännöt ja huonokuntoiset tulisijat johtavat pienhiukkaspäästöihin ja tuhlaavaan puun käyttöön. On tärkeää edistää sekä hyviä puunpolton käytäntöjä että uuden polttotekniikan käyttöönottoa, mikäli puu halutaan säilyttää osana ilmastokestävää arkea.

RAPORTTI

Lopuksi: Muutoskestävää asumista haja-asutusalueilla

Maaseutuareenan lähtökohtana oli hahmottaa ilmastoviisaan asumisen oikeudenmukaisia keinoja asukkaiden, energiajärjestelmän, politiikan ja erilaisten toimijoiden näkökulmista. Tuloksena syntyi viisi muutospolkua, jotka todellisuudessa risteävät monissa kohdissa ja joiden keskeiset viestit ulottuvat useiden polkujen yli.

Oikeudenmukaisuuden kysymykset korostuvat haja-asutusalueilla, joilla on historiallisesti totuttu pärjäämään omillaan. Kestävät ilmasto- ja energiaratkaisut edellyttävät kuitenkin aktiivista ohjauskeinojen kehittämistä, jotta kestävät toimet ovat mahdollisia, kiinnostavia ja lähtökohtaisesti helppoja. Samoin on tärkeää tukea yhteisöjä ja niissä tapahtuvaa oppimista, jonka kautta hyvät ratkaisut leviävät ja meneillään olevan murroksen hyödyt saadaan näkyväksi.

Edellä esitellyt muutospolkujen päälinjat avaavat näkymää moniin kokeiluihin, hankkeisiin ja poliittisiin linjauksiin, joilla ilmastoviisasta asumista voidaan edistää. Kyse ei ole jostain tulevaisuudessa siintävästä mahdollisuudesta, vaan jatkuvasta ja aktiivisesta työstä, jossa kaikki voivat olla mukana.

Areenan työskentelyyn Joensuun Korpiselkätalolla osallistuivat Eetu Ahlberg, Tanja Airaksinen, Kim Blomqvist, Aura Liski, Tuija Kajoskoski, Katja Keränen, Anssi Kokkonen, Mikko Kurttila, Katja Nuuhkarinen ja Maarit Sallinen-Uusoksa.

Vastuu sisällöstä on kirjoittajilla.

Decarbon-home-hanke on saanut rahoitusta strategisen tutkimuksen neuvostolta, joka toimii Suomen Akatemian yhteydessä.